

Хмельницький національний університет
Факультет здоров'я, психології, фізичної культури та спорту
Кафедра психології та педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)

Освітній рівень

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЙНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Назва теми

Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 053 «Психологія»

Шифр і назва спеціальності

Освітня програма «Психологія»

Номер індивідуального навчального плану студента

Виконала: студентка II курсу, група ППМз-21-1

Підпис

I. П. Касрова

Ініціали, прізвище

Керівник доктор філософських наук, професор

Науковий ступінь, вчене

Підпис

В. І. Афанасенко

Ініціали, прізвище

Нормоконтролер

До захисту допускаю:

Зав. кафедри психології та педагогіки

доктор психологічних наук, професор

Підпис

Є. М. Потанчук

Ініціали, прізвище

_____ 2022 р.

Хмельницький 2022

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Психолого-педагогічні умови розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти».

Здобувач Каспрові Ірина Павлівна

Керівник Афанасенко Валентина Іванівна

Кваліфікаційна робота включає 71 сторінку, 5 рисунків, перелік джерел посилання складає 60 найменувань.

Ключові слова: «емпатія», «емпатійні здібності», «емпатійний потенціал», «педагогічна емпатія», «емпатійна компетентність», «емпатійна культура».

Об'єкт дослідження: розвиток емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

За результатами дослідження: здійснено теоретичний аналіз стану проблеми дослідження розвитку емпатійного потенціалу у сучасній теорії та практиці; розкрито структуру та зміст емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти; визначено психолого-педагогічні умови розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти; здійснено експериментальне вивчення психолого-педагогічних умов розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти; обґрунтовано психолого-педагогічну технологію розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Одержанні результати можуть бути використанні як практичний супровід у професійній підготовці психологів та педагогів.

Дипломник _____ Каспрові Ірина Павлівна

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту _____ грудня 2022 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	9
1.1 Стан проблеми дослідження розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти у сучасній теорії та практиці.....	9
1.2 Структура та зміст емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.....	17
1.3 Психолого-педагогічні умови розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.....	24
Висновки до розділу.....	31
РОЗДІЛ 2 ЕМПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	32
2.1 Впровадження психолого-педагогічних умов розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.....	32
2.2 Програма розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.....	42
2.3 Психолого-педагогічна технологія розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.....	54
Висновки до розділу.....	63
ВИСНОВКИ.....	64
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАНЬ.....	65

ВСТУП

Сучасна європейська освіта стала орієнтиром для вищої системи освіти України. Інноваційна система вищої освіти визначається гуманістичною спрямованістю освітнього процесу та характеризується відкритістю, мобільністю, демократичністю до всіх його учасників. Реалії освітянської діяльності набувають винятково важливого значення у зв'язку з модернізацією системи вищої освіти, що пов'язана з соціально-економічними умовами. Досвід європейських країн засвідчує про необхідність емпатійної компетентності викладачів закладів вищої освіти та розвитку їх емпатійного потенціалу у професійній діяльності. Система вищої освіти визначає новий образ сучасного викладача, який здатний до творчості та розкриває свій емпатійний потенціал у професійній педагогічній діяльності.

Актуальність теми дослідження зумовлена проблемами розвитку емпатії зокрема, яке місце вона займає в системі цінностей, моральній свідомості та поведінці особистості загалом, що є умовою розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти. Емпатійний потенціал викладачів закладів вищої освіти є одним з найпотужніших ресурсів у їх професійній діяльності. Відсутність розвиненого емпатійного потенціалу у викладачів закладів вищої освіти, часто стає причиною несприйняття суті проблеми та неефективній взаємодії між колегами загалом. Адже саме ця властивість виражає інтегративну професійну властивість фахівців, що в подальшому сприятиме їх ефективній професійній діяльності. Розвинений емпатійний потенціал викладачів закладів вищої освіти, сприяє гармонізації й збалансованості ділових, партнерських, творчих та міжособистісних відносин. Емпатійний потенціал особистості постійно змінюється під впливом зовнішніх й внутрішніх факторів та розвивається в системі взаємовідносин з іншими суб'єктами. Розвинений емпатійний потенціал є важливою умовою успіху викладачів закладів вищої освіти в професійній педагогічній діяльності.

Актуальним на сьогодні є вивчення психологічних чинників, структури емпатійного потенціалу та оптимального рівня його реалізації для ефективної професійної діяльності. Особливої уваги потребує обґрунтування психолого-педагогічних умов та реалізація психолого-педагогічної технології, які б сприяли розвитку емпатійного потенціалу у викладачів закладів вищої освіти. Цілком зрозуміло, що ефективність професійної діяльності фахівців даного напрямку неможлива без розвитку у них такої особистісної якості як емпатійність, що, в свою чергу, сприятиме розвитку їх емпатійного потенціалу. Враховуючи складність до розуміння сутності поняття емпатійного потенціалу особистості та різні погляди науковців щодо даного психологічного феномена, доцільним вважаємо вибір теми дослідження: **«Психолого-педагогічні умови розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти».**

Об'єкт дослідження: розвиток емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Предмет дослідження: психолого-педагогічні умови розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Мета дослідження: здійснити теоретичний аналіз проблеми розвитку емпатійного потенціалу педагогів та експериментально вивчити психолого-педагогічні умови щодо його розвитку; обґрунтувати психолого-педагогічну технологію розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз стану проблеми дослідження розвитку емпатійного потенціалу у сучасній теорії та практиці.

2. Розкрити структуру та зміст емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти

3. Визначити психолого-педагогічні умови розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

4. Здійснити експериментальне вивчення психолого-педагогічних умов розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти

5. Обґрунтувати психолого-педагогічну технологію розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Гіпотеза дослідження: емпатійний потенціал викладачів закладів вищої освіти підлягає у розвивальному впливі з урахуванням ряду психолого-педагогічних умов, а саме: врахування структурно-функціональних характеристик емпатійного потенціалу педагогів та реалізацію психолого-педагогічної технології розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

У роботі використано такі **методи дослідження:**

- *теоретичні:* передбачали проаналізувати наукові підходи до сутності понять: «емпатія», «емпатійні здібності», «емпатійний потенціал», «педагогічна емпатія», «емпатійна компетентність» та «емпатійна культура».

- *емпіричні:* «Методика емоційного інтелекту» (Н. Холла); «Методика виявлення схильності до емпатії» (В. Зайцева); «Методика визначення творчих здібностей педагогів» (М. Янцура); «Діагностика соціальної емпатії» (В. Бірюченко); «Самооцінка рефлексивних умінь» (Л. Маскалева).

Практичне значення результатів дослідження розкривається у вивченні стану проблеми розвитку емпатійного потенціалу педагогів у сучасній теорії та практиці; виокреслено структуру емпатійного потенціалу педагогів; обґрунтовано психолого-педагогічну технологію розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Експериментальна база дослідження: емпіричне дослідження проводилось на базі Психологічного центру Хмельницького національного університету.

Апробація результатів дослідження: результати дослідження представлено автором у всеукраїнських та закордонних публікаціях.

Структура роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

1.1 Стан проблеми дослідження розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти у сучасній теорії та практиці

Проблема дослідження розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти у сучасній теорії та практиці передбачає розкриття основних категорій. Виходячи з предмету дослідження базовими поняттями визначаємо такі, як: «емпатія», «емпатійні здібності», «емпатійний потенціал», «педагогічна емпатія», «емпатійна компетентність» та «емпатійна культура». Дані поняття дозволять цілісно та систематично проаналізувати досліджувану проблематику, що в подальшому сприятиме розробці психолого-педагогічної технології розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Поняття «емпатії» з'явилося в першому десятилітті минулого століття. Багатозначність трактувань даного поняття породжує певні труднощі у вивченні та аналізі компонентів цього психологічного феномену. Сучасні дослідження з даної проблематики можна умовно розділити на певні напрями: по-перше, емпатію розглядають, як емоційне явище; по-друге, емпатію розглядають, як афективно-когнітивну природу з комунікативним елементом [13].

На основі аналізу різних наукових досліджень емпатію розглядають, як складне особистісне утворення. Структура емпатії являє собою сукупність емоційних, когнітивних та поведінкових характеристик особистості. Емпатія проявляється в усвідомленні емоційного стану іншої людини [13].

За Р. Бернсом, емпатія виявляється в надмірній ідентифікації співрозмовників один з одним.

К. Роджерс визначає, що стан емпатії проявляється у сприйманні внутрішнього світу іншого точно, зі збереженням емоційних та смислових відтінків.

А. Маслоу вказує, що когнітивна та емоційна емпатія сприяють налагодженню будь-яких типів стосунків, а поведінкова та дієва емпатія проявляється у близьких стосунках, де вона є більш очевидною. З позиції автора емпатія проявляється у кожній гуманній особистості.

На основі аналізу наукових джерел виділено такі компоненти емпатії, як:

- емоційний компонент - здатність розпізнавати і приймати різні емоційні стани іншої людини;
- когнітивний компонент - уміння усвідомлювати думки, почуття, внутрішній світ та вчинки інших;
- поведінковий компонент - володіння ефективними формами спілкування, що сприяють полегшенню душевного стану іншого.

Емпатійність особистості забезпечує їй суб'єктивне сприйняття іншої людини та можливість проникнути в її внутрішню сферу, що призводить до усвідомлення її переживань, думок та почуттів. Емпатія проявляється у розумінні та відчутті емоцій іншої людини без осуду або схвалення. Це свого роду сукупність чуттєвих ознак та поведінкових актів. Адже той хто пізнає, той і стимулює співрозмовника до розкриття свої прихованих сторін. У спілкуванні емпатія часто проявляється в словах, міміці, жестах та вчинках. Комунікативний процес розкриває можливості емпатійності співрозмовників, адже емпатія є невід'ємною складовою частини комунікативної культури фахівця [13].

Дослідники вивчаючи сутність емпатії тлумачать її, як обов'язковий компонент комунікативних здібностей особистості під час виявлення яких вона розвивається.

Інші дослідники аналізують дане поняття, як властивість та здатність особистості до прояву емпатії.

Науковці-практики вказують на те, що емпатія є своєрідним психологічним механізмом до розуміння іншої людини, а також умовою взаємодії між людьми.

Психологи характеризують емпатію, як психологічний інструмент, що сприяє емоційній ідентифікації особистості з соціумом.

На думку дослідників, емпатія, означає співпереживання та відображає розуміння емоційного стану іншої особистості.

Емпатія характеризується психологічною проникливістю у світ іншої людини та є умовою встановлення довірливих стосунків між людьми [44].

О. Орищенко, характеризує емпатію, як стійку інтегративну властивість особистості. На думку авторки, емпатія сприяє емоційному відгуку на емоції та переживання іншої людини, що проявляється у розумінні емоційного стану іншої особистості [41].

На думку Л. Журавльової, емпатія може бути складовою будь-якої діяльності, а в системі освіти вона виступає однією з ключових умов реалізації педагогічного процесу. Метою емпатії на думку дослідниці, є усвідомлення та проникнення у внутрішній світ іншої людини [18].

Зважаючи на думку дослідниці в контексті даної проблематики, емпатійний педагог характеризується здатністю відчувати внутрішній світ особистості, усвідомити важливість її почуттів, побачити її переживання, а також проявити до неї співчуття. Вона встановила, що емпатійність педагога сприяє особистісному розвитку та удосконаленню особистості. Здатність педагога до прояву емпатії є важливим чинником його соціально-психологічної адаптації та педагогічного успіху у професійній діяльності. Розвинена емпатійність виступає ключовим чинником успіху педагога сприяючи його гармонізації міжособистісних відносин та адаптації до професійної діяльності [18].

О. Коваленко, характеризує емпатію, як специфічну властивість особистості педагога, вказуючи, що вона проявляється через емоційну співучасть педагога в переживаннях суб'єктів освітнього процесу. Емпатію

авторка називає афективно-когнітивним підходом. Даний підхід розкриває емпатію, як здатність педагога до співпереживання та уміння співчувати у ході налагодження особистісних взаємовідносин із суб'єктами освітнього процесу. З позиції дослідниці емпатія проявляється уміннями виявляти та бачити емоційний стан суб'єктів освітнього процесу. Вчена наголошує, що емпатія сприяє налагодженню та взаємодії між суб'єктами освітнього процесу створюючи при цьому необхідний емоційний стан. Низький рівень розвитку емпатії у педагогів, часто є причиною їх неадекватної поведінки [24].

Важливим у контексті дослідження емпатії розглянути емпатійні здібності особистості. Емпатійні здібності є функціональною властивістю особистості педагога та здатністю визначати емоції інших, інтерпретувати значення цих емоцій, усвідомлювати переходи однієї емоції в іншу та в подальшому прогнозувати їх розвиток у діях інших [46].

Емпатійні здібності, як особистісна якість педагога розкривається через певні уміння та навички. Емпатійні здібності проявляються в особливій чутливості міжособистісної взаємодії між учасниками комунікативного процесу та в стійкості витримувати емоційні навантаження у професійній діяльності [46].

Проаналізувавши думку автора, можна стверджувати, що розвинені емпатійні здібності є чинником стресостійкості педагогів у їх професійній діяльності.

Розвинені емпатичні здібності особистості педагога мають визначальне значення для його успішної міжособистісної взаємодії та допомагають формуванню адекватних емпатичних реакцій у професійній діяльності [13].

Розвинені емпатійні здібності особистості є засобом успіху в діяльності педагога. Емпатійні здібності особистості постійно змінюються та удосконалюються під впливом, як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. Емпатійні здібності особистості педагога формуються в системі його

відносин з іншими суб'єктами освітнього процесу та є поштовхом для його саморозвитку у професійній діяльності.

Емпатія, емпатійні здібності сприяють збалансованості міжособистісних відносин та розвитку емпатійних можливостей особистості педагога, що визначає доцільність формування емпатійного потенціалу у фахівців соціономічних професій.

Емпатійний потенціал особистості характеризується потенційною енергією суб'єкта співчуття. Розглядаючи емпатійний потенціал особистості у філософському плані є синтетичною якістю майбутнього педагога, що характеризується мірою його можливостей співчувати, співпереживати майбутнім суб'єктам діяльності [46].

Емпатійний потенціал особистості включає в себе сукупність таких здібностей, як:

- інтелектуальні здібності, що характеризуються аналітичністю, творчістю та практичністю педагога щодо вирішення професійних завдань;
- емпатійні здібності, що характеризуються сприйняттям, співчуттям та співпереживанням в умовах комунікативної взаємодії у професійній діяльності;
- комунікативні здібності, що характеризуються комплексом індивідуально-психологічних особливостей особистості педагога та забезпечують його здатність до ефективного спілкування, адекватної передачі інформації, організації налагодженої взаємодії із суб'єктами освітнього процесу;
- сугестивні здібності, що характеризуються рівнем свідомості, цілеспрямованості дій, сформованістю вольової сфери та здатністю педагога до безпосереднього емоційно-вольового впливу на суб'єктів освітнього процесу;
- перцептивні здібності, що характеризуються здатністю педагога проникати у внутрішній світ суб'єктів освітнього процесу з метою розуміння їх емоційних станів;

- експресивні здібності, що характеризуються емоційною наповненістю комунікативної взаємодії із суб'єктами освітнього процесу;

- прогностичні здібності, що характеризуються у прогнозуванні результатів діяльності та розвиток якостей суб'єктів освітнього процесу.

Психологічний феномен емпатійного потенціалу особистості педагога характеризується проявами саме внутрішньої рефлексії та саморефлексії у професійній діяльності.

Емпатійний потенціал особистості педагога необхідно розглядати, як цілісність індивідуальної та соціальної складових його особистості, що у подалі забезпечує його потребу в емпатійному саморозвитку та самореалізації у професійній діяльності.

Важливо зазначити, що рівень розвитку емпатійного потенціалу особистості педагога залежить від рівня розвитку його емпатійних здібностей та рівня розвитку його емпатійної компетентності, що проявляється у здатності до емпатійного сприйняття внутрішнього світу інших.

Емпатійна компетентність педагога проявляється прагненням та готовністю реалізовувати свій емпатійний потенціал для успішної професійної діяльності. Емпатійна компетентність педагога проявляється усвідомленням власного емоційного стану та емоцій інших з метою постійного самовдосконалення.

Емпатійна компетентність педагогів включає в себе:

- здатність відчувати емоційні стани інших;
- розуміння почуттів, потреб та цінностей інших;
- вміння взаємодіяти та підтримувати співрозмовника;
- здатність відчувати та розуміти соціальні відносини;
- здатність висловлювати власну думку;
- здатність відкрито виражати емоції;
- здатність впливати на поведінку та реакції інших людей;
- здатність пом'якшувати конфлікти;
- здатність ефективно діяти та приймати рішення в умовах стресу;

- здатність формувати відносини та взаємодіяти з іншими;
- здатність працювати для досягнення спільної мети;
- здатність брати на себе відповідальність за виконання завдання;
- здатність працювати в колективі;
- здатність спільно вирішувати проблеми;
- здатність адаптації до змін у соціальному середовищі [46].

У ході означеної проблеми дослідження, сукупність розвинених емпатійних здібностей, емпатійного потенціалу особистості та сформованість емпатійної компетентості педагога (знань, умінь і навичок) становлять емпатійну культуру, що є складовою загальної культури особистості викладача закладу вищої освіти.

Емпатійна культура педагога перебуває сьогодні в центрі уваги наукових досліджень. Емпатійна культура педагога являється особистісним та соціальним феноменом.

Внутрішнім джерелом емпатійної культури педагогів є взаємодія емпатійних здібностей та емпатійного потенціалу якостей особистості, що реалізуються у конкретній професійній діяльності.

Поняття «емпатійна культура» включає в себе характеристики таких понять, як: «емпатія», «культура» та «педагогічна культура».

Л. Пиц визначає поняття «емпатійна культура педагога» за такими характеристиками, як:

- по-перше, вона є складовою загальної культури педагога;
- по-друге, вона відображає рівень сформованості його педагогічної культури;
- по-третє, вона відображає специфіку педагогічної діяльності;
- по-четверте, вона перебуває в категоріальному взаємозв'язку з базовими поняттями дослідження, а саме: «емпатія», «культура» та «педагогічна культура» [44].

На основі проведеного дослідження розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти у сучасній теорії та практиці, визначено, що емпатійна культура педагога є його особистісною якістю. Емпатійна культура педагога передбачає наявність у нього сформованих емпатійних компетентностей (знань, умінь, навичок), що спрямовані на розвиток співчуття та співпереживання в умовах комунікативної взаємодії у професійній діяльності. Відповідно, формування емпатійної культури педагога є процесом розвитку в нього особистісних емпатійних якостей, що сприятимуть його професійному становленню та саморозвитку.

Враховуючи вищесказане, визначено та структуровано поняття «емпатійний потенціал викладачів закладів вищої освіти». Отже, поняття емпатійний потенціал особистості педагога є психологічним феноменом, що актуалізується під впливом зовнішніх й внутрішніх факторів та характеризується розвиненими емпатійними здібностями, що проявляються у здатності педагога до емпатійного сприйняття, співчуття, співпереживання емоційних станів інших, проявами чого є розвинена внутрішня рефлексія особистості педагога, що у подальшому забезпечується потребою в емпатійному саморозвитку та самореалізації у професійній діяльності.

Таким чином, категоріально-понятійний апарат з проблематики дослідження розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти включає взаємозв'язок декількох базових понять таких, як: «емпатія», «емпатійні здібності», «емпатійна компетентність» та «емпатійна культура». Взаємозв'язки між ними дозволять далі здійснити аналіз структури поняття «емпатійний потенціал викладача закладу вищої освіти», що є важливим у даному контексті роботи.

1.2 Структура та зміст емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти

Теоретичний аналіз означеної проблематики дозволив визначити емпатійність, як складне функціональне утворення, що складає взаємозв'язок інтелектуального, емоційного та рефлексивного компонентів. Емпатійність особистості педагога є його здатністю, що виявляється у співпереживанні так і в співчутті до інших у процесі комунікативної взаємодії. Розвинена емпатійність особистості педагога забезпечує ефективні умови для конструктивної взаємодії між учасниками освітнього процесу та в подальшому сприяє їх позитивним змінам.

Характеристиками емпатійності особистості визначають:

- уміння співчувати та переживати за інших;
- уміння уявити та поставити себе на місце іншого;
- уміння співчутливого ставлення до переживань інших;
- здатність переживати та відчувати емоції інших;
- здатність швидко помічати зміну емоційного стану інших;
- уміння усвідомлено сприймати психологічний стан іншого [54].

Розвинена емпатійність забезпечує педагогів не тільки адекватним формуванням особистісних якостей, але й сприяє розвитку їх комунікативної компетентності. Емпатійність доцільно розвивати в ході професійного становлення. Наявність розвиненої емпатійності здійснює глибокий вплив на її розвиток в цілому, а саме:

- розвивається інтелектуальна, емоційна та комунікативна сфери особистості;
- формується позитивне мислення особистості;
- підвищуються адаптивні та комунікативні ресурси до професійної діяльності;
- розвивається співчуття та співпереживання до інших і до неповторності життя [54].

Проведене дослідження дало підставити констатувати, що розвинений емпатійний потенціал педагога характеризується вираженими інтелектуальними та емпатійними здібностями, що дозволило зробити певні висновки, а саме:

- емпатійність проявляється конкретними емпатійними та інтелектуальними здібностями особистості педагога та є базовим підґрунтям для розвитку емпатійного потенціалу складовою чого є комунікативні здібності, оскільки саме вони забезпечують ефективну міжособистісну взаємодію у професійній діяльності;

- емпатійність є системою спеціальних здібностей, що визначає здатність педагога розуміти емоційний світ інших суб'єктів освітнього процесу у формі співпереживання та ефективно взаємодіяти з ними [35].

Аналіз психолого-педагогічної літератури, дозволяє виокремити показники сформованості емпатійності особистості педагога, до яких належать:

- здатність адекватно сприймати власні почуття та почуття інших;
- здатність керувати власними почуттями на почуттями інших;
- здатність до співчуття та співпереживання педагогом до суб'єктів освітнього процесу;
- здатність до емпатійної толерантності (тактовності та відкритості);
- здатність до сприйняття емоцій та до міжособистісного сприйняття унікальності іншої особистості;
- здатність до співпереживання емоційних станів інших;
- здатність до прогнозування власних вчинків та поведінку інших;
- здатність педагога ототожнювати себе з іншими;
- здатність поглянути на події очима іншого;
- здатність до передбачення усіх можливих реакцій інших;
- уміння відчувати педагогічний колектив;
- уміння виявляти допомогу при виконання поставлених завдань [44].

Здійснивши ряд досліджень з означеної тематики визначено, що однією із складових емпатійного потенціалу педагога є його розвинений творчий потенціал особистості.

У цьому контексті дослідниця О. Варгата узагальнила результати аналізу психолого-педагогічних джерел та виокремила підходи науковців до вивчення змісту та структури творчого потенціалу особистості. Творчий потенціал особистості на її думку складається з таких структурних компонентів, а саме:

- когнітивно-креативного компоненту;
- мотиваційно-вольового компоненту;
- діяльнісно-рефлексійного компоненту.

Когнітивно-креативний компонент творчого потенціалу особистості характеризується:

- гнучкістю, оригінальністю, швидкістю та оперативністю мислення;
- легкістю асоціацій, творчою уявою та спеціальними творчими здібностями;
- інтелектуальними якостями: допитливістю, ерудованістю, логічністю, обґрунтованістю, аргументованістю, здібностями до аналізу й синтезу, здатністю знаходити аналогії та використовувати різні форми доказів;
- схильністю до експериментів, умінням ставити запитання та бачити суперечності, формулюванням проблем і гіпотез, виконанням теоретичних і експериментальних досліджень, володінням здатністю розв'язування різних задач;
- володінням культурними нормами і традиціями;
- вмінням самовизначатися в ситуаціях вибору;
- умінням зрозуміти та об'єктивно оцінити іншу точку зору;
- здатністю перетворювати здобуті знання та реалізовувати їх в свою подальшу діяльність;
- емоційно-образними якостями (наснагою, натхненністю, емоційним підйомом у творчих ситуаціях);

- образністю, асоціативністю, уявою, фантазією, відчуттям новизни, схильністю до творчого сумніву, схильністю до емпатії;
- ініціативністю, винахідливістю та кмітливістю;
- неординарністю та нестандартністю мислення;
- здатністю до генерації ідей та їх продукуванням, як індивідуально, так і іншими об'єктами пізнання;
- володінням нетрадиційними евристичними процедурами;
- незалежністю та схильністю до ризику;
- наявністю досвіду реалізації творчих здібностей у формі творчих робіт.

Мотиваційно-вольовий компонент творчого потенціалу особистості характеризується:

- пізнавальною мотивацією особистості, її інтересами, орієнтацією на творчу активність;
- якістю уваги, ступенем самостійності, здатністю особистості до саморегуляції та самоконтролю, вольовою спрямованістю на досягнення кінцевої мети;
- емоційністю та емпатійністю, що проявляється в емоційному налаштуванні на творчий процес та емоційному супроводі творчості;
- мотивацією до творчості та саморозвитку особистісного потенціалу;
- прагненням до вдосконалення професійно-значущих якостей та необхідних їх для успішного здійснення педагогічної діяльності;
- потребою у самовихованні, самореалізації та саморозвитку;
- розумінням необхідності вивчення теорії і практики, освоєнням педагогічних дій щодо її проектування у професійній діяльності.

Діяльнісно-рефлексійний компонент творчого потенціалу особистості характеризується:

- усвідомленням потреби у творчій діяльності;
- самостійністю та наполегливістю;

- рівнем самооцінки, що проявляється у поєднанні педагогічних успіхів і невдач, переважаням одного над іншим.

На думку авторки, рівень творчого потенціалу залежить від взаємозв'язку всіх компонентів [5].

Здійснивши ряд досліджень з означеною тематики визначено, що однією із складових емпатійного потенціалу педагога є його розвинений комунікативний потенціал особистості.

Л. Орбан-Лембрик розглядає комунікативний потенціал особистості з точки зору психології управління. Комунікативний потенціал особистості дослідниця характеризує комунікативними можливостями, що є внутрішнім резервом особистості та реалізуються у діяльності, як свідомо, так і стихійно [40].

Складовими характеристиками комунікативного потенціалу особистості, на думку дослідниці є:

- потенційні комунікативні можливості, що можуть бути задіяні та використанні в професійній діяльності;
- психологічні властивості та особистісні можливості фахівця, набуті в спілкуванні та взаємодії з іншими;
- комунікативні можливості саморозвитку особистості фахівця;
- динамічність комунікативного потенціалу, що сприяє розвитку комунікативних властивостей та здібностей особистості [40].

З огляду даної концепції комунікативний потенціал фахівця складається з психологічної та соціальної основи, що проявляється у соціокультурних та етнопсихологічних контекстах комунікативного процесу.

І. Іванова розглядає такі структурні компоненти комунікативної креативності педагога, як: емоційний, когнітивний та конативний [12].

Емоційний компонент характеризується почуттям гумору, творчою мотивацією, емпатійним сприйняттям співрозмовника, а також емоційною гнучкістю та лабільністю. Даний компонент проявляється в активності

пошуку нових засобів комунікативної взаємодії для розуміння емоційного стану співрозмовника та гнучкості інструментів спілкування.

Когнітивний компонент характеризується психологічною допитливістю, інтелектуальною ініціативністю, легкістю у встановленні комунікативних контактів, гнучкістю й оригінальністю у спілкуванні. Даний компонент передбачає розширення власного світогляду новими знаннями щодо психологічних типів особистості, засобів і стилів спілкування, особливостей співрозмовника та просторо-часового комунікативного процесу.

Конативний компонент характеризується комунікативною активністю, здатністю до імпровізацій, незалежністю та адекватністю реагування в комунікативному процесі. Даний компонент виражається чутливістю, рольовою гнучкістю та пластичністю, багатоманітністю оригінальних і адекватних засобів комунікативної поведінки [12].

Розгляд питань емпатійності у працях І. Штих дає підставу виділити такі її структурні компоненти, як:

- емоційний компонент, що характеризується здатністю до розпізнавання та розуміння емоційних станів інших;
- когнітивний компонент, що характеризується здатністю подумки переносити себе в думки та почуття іншого, що виявляється сприйняттям, розумінням внутрішнього світу інших людини та проявом співчуття;
- поведінковий компонент, що характеризується здатністю використовувати засоби взаємодії створюючи при цьому сприятливу комунікацію [56].

Дослідниця визначає критерії видів та форм емпатійності, а саме:

- генезис емпатії показниками якої є глобальна, егоцентрична та просоціальна емпатія;
- диспозиційність емпатії характеризується особистісною та ситуативною емпатією;

- рівень розвитку емпатії, що характеризується елементарно-рефлекторними та особистісними формами емпатії [56].

Такий критеріальний підхід до визначення форм емпатійності, пов'язаний із спрямованістю особистості педагога та його ціннісними орієнтаціями. Згідно з цими критеріями емпатійність ділиться на співчуття та співпереживання [56].

Багатозначність поглядів дослідників на сутність емпатійності та розгляд її структурних складових дозволив визначити структурні компоненти емпатійного потенціалу особистості педагога, а саме: інтелектуально-емпатійний, креативно-емпатійний, рефлексивно-емпатійний компоненти.

Проаналізувавши існуючі структурні компоненти емпатійності, слід охарактеризувати її, як соціально-психологічну властивість особистості педагога. Дана особистісна властивість представляє собою сукупність соціально-психологічних здібностей педагога, за допомогою яких вона розкривається по відношенню до суб'єкта емпатії.

До таких спеціальних емпатійних здібностей, що впливають на розвиток емпатійності та розвиток емпатійного потенціалу особистості відносять:

- здатність емоційно реагувати на переживання інших;
- здатність розпізнавати емоційний стан інших;
- здатність переносити себе в думки, почуття інших;
- здатність використовувати засоби взаємодії, що значно полегшують страждання інших [56].

Таким чином, емпатійний потенціал особистості являється складним, багаторівневим психологічним феноменом, структура якого представляє сукупність інтелектуально-емпатійних, креативно-емпатійних, рефлексивно-емпатійних умінь, навичок та здібностей особистості педагога. Емпатійність є важливою складовою розвитку професійних здібностей педагогів, а розвиток емпатії є незамінним компонентом у їх професійній діяльності.

1.3 Психолого-педагогічні умови розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти

Концепцією сучасної вищої освіти є особистість професіонала з урахуванням його ціннісних орієнтацій, сенсів, мотивів, що у подальшому актуалізує потенціал його розвитку, а також створює рефлексивне освітнє середовище для його самореалізації та дозволяє сформувати самоцінну позицію особистості викладача-професіонала.

Відомий український дослідник Ю. Швалб обґрунтував модель формування компетентності фахівців соціономічних професій, що визначається послідовними етапами, на кожному з яких вирішується специфічна професійна задача:

1. Актуалізація життєвого досвіду, у якому прослідковується даний клас задач тобто постановка та вирішення конкретної практичної задачі.
2. Демонстрація різних можливих способів вирішення даної практичної задачі та виявлення відмінностей.
3. Порівняння можливих засобів дій та узагальнення постановки щодо вирішення задачі.
4. Аналіз предмету дій як самостійної постановки та вирішення задачі на побудові теорії предмету.
5. Актуалізація професійної діяльності, де вирішується ряд задач на професійну визначеність або специфіку практичної задачі.
6. Демонстрація моделей професійних засобів рішення практичної задачі.
7. Аналіз причин ефективності або неефективності власних професійних дій вирішення задач на виявлення особистісних ресурсів й обмежень.
8. Актуалізація власного досвіду розвитку професійних здібностей особистості щодо вирішення задачі та на розробку програми власного професійного розвитку.

Науковець стверджує, що саме такий підхід до організації професійної підготовки допоможе майбутнім фахівцям отримувати можливість реалізувати себе як суб'єкта власного професійного розвитку [53].

Слід констатувати, що ці специфічні задачі сприятимуть розвитку рефлексивного освітнього середовища у закладі вищої освіти [53].

За доцільне вважаємо, необхідним створення рефлексивного освітнього середовища, розробку психолого-педагогічних умов розвитку емпатійного потенціалу у педагогів та впровадження нових підходів до надання методичної допомоги педагогам. Серед психолого-педагогічних умов щодо розвитку емпатійного потенціалу, підвищення рівня професійної та психологічної компетентностей педагогів, можна виділити такі, як:

- організацію заходів спрямованих на формування колективної співпраці та вивчення досвіду більш досвідчених колег;
- організацію заходів спрямованих на отримання відповідей на конкретні запитання, задля того щоб уникнути можливих помилок та труднощів у своїй професійній діяльності;
- організацію психолого-педагогічних умов для самоосвіти та проходження педагогами курсів підвищення кваліфікації;
- проведення системи майстер-класів, семінарів, «круглих столів», психологічних тренінгів та практикумів щодо розвитку емпатійного потенціалу педагогів;
- здійснення тісної взаємодії з фахівцями-практиками, що належать до сфери охорони здоров'я населення;
- створення творчих груп та груп викладачів, які готові до співпраці та самовдосконалення у професійній діяльності;
- проведення відкритих заходів педагогами-практиками або психологами-практиками, що дозволить демонструвати власний професійний ріст та визначити подальші цілі розвитку емпатійності особистості педагога [36].

Основною концепції розробки психолого-педагогічних умов є реалізація свого власного емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти у професійній діяльності.

В основу обґрунтування психолого-педагогічних умов щодо розвитку емпатійного потенціалу педагогів покладено особистісно-зорієнтований підхід. Обґрунтування та реалізація психолого-педагогічних умов щодо розвитку емпатійного потенціалу викладачів передбачає комплекс заходів, зокрема:

- розвиток інтелектуального, творчого, емпатійного потенціалу особистості педагога з урахуванням його індивідуальних особливостей, стану психічного здоров'я та потреб суспільства;
- виявлення та підтримка творчих педагогів у професійній діяльності;
- оптимальна реалізація цілісного розвивального впливу, що спрямований на самоосвіту, самовиховання, саморозвиток особистості викладача вищого навчального закладу;
- розвиток творчих та емпатійних здібностей педагогів;
- стимулювання творчої роботи викладачів;
- максимальна мобілізація психічних ресурсів особистості педагогів, що забезпечуватиме їх самореалізацію та творчу спрямованість;
- активізація та мотивація професійної діяльності педагогів;
- формування потенційного резерву для подальшого саморозвитку;
- розробка психологічного супроводу щодо розвитку емпатійного потенціалу педагогів;
- створення сприятливих умов для реалізації індивідуальних творчих здібностей педагогів;
- створення відповідної атмосфери для розвитку емпатійного потенціалу педагогів та емпатійних здібностей;
- створення можливостей адаптації особистості в соціокультурному середовищі;

- розвиток пізнавальної активності, нестандартного мислення, наполегливості, ефективної працездатності, активної життєвої позиції в освітньому середовищі;
- виявлення талановитих педагогів у професійній діяльності;
- комплексне діагностування розвитку емпатійного потенціалу педагогів;
- вивчення та узагальнення отриманої інформації щодо розвитку емпатійного потенціалу педагогів;
- психологічне консультування щодо розвитку емпатійного потенціалу педагогів;
- проектування психокорекційних програм щодо розвитку емпатійного потенціалу педагогів;
- здійснення цілеспрямованого впливу на формування відповідних компонентів педагогічної емпатії;
- здійснення аналітичної роботи з реалізації даної проблеми [1].

Ключовими психолого-педагогічними умовами щодо розвитку емпатійного потенціалу педагогів є цілеспрямована організація рефлексивного освітнього середовища, основою чого виступає професійна діяльність педагогів. Слід залучати педагогів до різноманітності відносин, пов'язаних із професійною діяльністю. Цьому надзвичайно сприяє використання інноваційних форм та методів організації педагогічної діяльності, зокрема: ділові та рольові ігри, конференції, методичні семінари, гостьові лекції, різноманітні творчі конкурси, аукціони творчих ідей тощо. Тривале залучення педагогів до творчості сприятиме їх адаптації до умов та вимог у професійній діяльності, що дозволить їм демонструвати сильні й слабкі сторони власної особистості, сприятиме реалізації творчого потенціалу та сприятиме розвитку їх емпатійності. Також доцільно накопичувати базу даних про інноваційні форми, методи, прийоми, засоби роботи із здобувачами шляхом ознайомлення з різноманітними інноваційними, методичними розробками, діагностичними методиками та

тестами, сучасною літературою тощо. Розвиток емпатійного потенціалу педагогів необхідно здійснювати у двох напрямках, а саме: розширення їхнього інформаційного простору стосовно емпатії та визначення психодіагностичного, методичного інструментарію щодо вирішення професійних завдань. Такий підхід дозволить педагогам саморозвиватися та компенсувати слабкі сторони за рахунок сильних якостей особистості. Важливо своєчасно надавати допомогу та здійснювати корекцію їх професійної діяльності [1].

Головним елементом розвитку емпатійного потенціалу педагогів є забезпечення таких аспектів, як:

- психологічний, що пов'язаний із вивченням психологічних закономірностей, механізмів, чинників розвитку емпатійного потенціалу педагогів на різних етапах їх професійного становлення;

- педагогічний, що спрямований на вивчення поняття «емпатійність» і його специфічних особливостей у різних категоріях та визначення напрямів розвитку емпатійного потенціалу особистості педагога;

- методичний, що спрямований на розробку психолого-педагогічного супроводу щодо розвитку емпатійного потенціалу особистості педагога.

Для впровадження психолого-педагогічних умов щодо розвитку емпатійного потенціалу педагогів важливо враховувати низку факторів, а саме:

- насиченість освітнього середовища мотиваційними стимулами з урахуванням психологічних особливостей кожного педагога;

- пристосованість освітнього середовища до реалізації педагогом своєї активності в різних видах професійної діяльності;

- комунікативну взаємодію педагогів, що може бути засобом ефективного спілкування у професійній діяльності;

- рефлексивне освітнє середовище, що дає можливість для пізнавальної діяльності особистості педагога, створюючи інформаційний комфорт та доступ до інформації [8].

Реалізація психолого-педагогічних умов щодо розвитку емпатійного потенціалу у педагогів закладів вищої освіти передбачає врахування певних принципів таких, як:

- діагностичності, що полягає у забезпеченні можливості оцінювання психофізіологічних рис особистості педагога, рівня емпатійних здібностей та рівня розвитку емпатійного потенціалу;
- усвідомлення розвитку емпатійності особистості педагога, що є важливою якістю у його професійній діяльності;
- гнучкості та співпраці, що передбачає таку систему вищої освіти, яка враховує індивідуальні потреби та можливості суб'єктів освітнього процесу;
- науковості та прогностичності, що полягає у взаємозв'язку змісту системи освіти з науковими та практичними дослідженнями;
- технологічності та інноваційності, що передбачає реалізацію ефективних інноваційно-інформаційних технологій та сприяє входженню фахівців в єдиний інформаційно-освітній простір;
- організаційної динамічності, що передбачає врахування перспектив конкурентоспроможності фахівців та потреб ринку праці [23].

Необхідність постійного саморозвитку та самовдосконалення педагогів закладів вищої освіти обумовлена такими обставинами, як:

- лише саморозвиток педагогічного працівника може забезпечити результативність освітнього процесу;
- важливо, щоб педагог орієнтувався в сучасних інноваційно-педагогічних підходах, принципах щодо організації освітнього процесу;
- важливо щоб педагог міг самостійно виконувати експериментальну, науково-дослідницьку та науково-методичну роботу;
- важливо щоб педагог розвивав емпатійний потенціал, що сприятиме плідній взаємодії із суб'єктами освітнього процесу.

Стає очевидним, що ефективність педагогічної професійної діяльності певним чином залежить від розвитку емпатійного потенціалу педагога.

У системі вищої освіти особлива увага приділяється готовності педагога до професійної педагогічної діяльності, а саме:

- організації самонавчання та саморозвитку;
- формуванню творчих та емпатійних умінь;
- формуванню віри у власні можливості при виконанні професійних досягнень;
- ефективного вибору відповідної ролі, залежно від ситуації, зокрема, організатора, консультанта або радника;
- організацію освітнього процесу та формуванню правил співпраці;
- застосуванню ефективних психотехнік та попередженню міжособистісних та групових конфліктів;
- організацію комунікації зі зворотним зв'язком;
- виробленню вмінь до прийняття рішень, а також розв'язуванню різних проблем у професійній діяльності;
- формуванню вмінь до самостійного планування та адаптацію до змінних умов діяльності;
- ефективного інтелектуального конструювання під час розв'язування проблем;
- практичного застосування власних концепцій з урахуванням потреб інших.

Сучасний викладач вищого навчального закладу має бути обізнаний з інноваційними технологіями та допомагати суб'єктам освітнього процесу у їхньому професійному становленні, для цього йому необхідний розвинений емпатійний потенціал. Адже саме емпатійний потенціал може забезпечити комфортну атмосферу співпраці у партнерських взаєминах. Він зорієнтований на розвиток у педагогів індивідуальних можливостей і емпатійних здібностей, що дозволяє їм прислухатися до думки інших та самовдосконалюватися [31].

Вищий начальний заклад потребує висококваліфікованого фахівця, який володіє глибокими психолого-педагогічними знаннями, має розвинені

комунікативні та емпатійні навички, здатний до адекватної самооцінки, уміє аналітично мислити, гнучко адаптуватися до стрес-ситуацій, брати на себе відповідальність та ухвалювати адекватні рішення. Для успішної реалізації своїх функцій педагогам необхідно розвивати комунікативні та емпатійні здібності бути творчими та інноваційними особистостями.

Розвиток емпатійного потенціалу педагога передбачає засвоєння цінностей, що пов'язані з його особистістю. Емпатійність педагога тісно пов'язана з його професійною діяльністю та взаємодією з іншими людьми. Це означає зміну емоційної сфери особистості педагога, що характеризується здатністю визначати емоційний стан інших, здатністю до сприймання та співчуття інших, здатністю до адаптації подолання труднощів; здатністю об'єктивно оцінювання свої сильні та слабкі якості з прагненням до постійного саморозвитку.

Висновки до першого розділу

Здійснений теоретичний аналіз означеної проблематики, дозволив визначити сутність поняття «емпатійний потенціал викладача закладу вищої освіти» та виокреслити структурні компоненти його розвитку (інтелектуально-емпатійний, креативно-емпатійний, рефлексивно-емпатійний).

Таким чином, емпатійний потенціал викладача закладу вищої освіти розглядається, як складний, багаторівневий психологічний феномен, структура якого визначається сукупністю інтелектуально-емпатійних, креативно-емпатійних, рефлексивно-емпатійних умінь, навичок та здібностей особистості педагога. Емпатійність є важливою складовою розвитку професійних здібностей педагогів, а розвиток емпатії є незамінним компонентом у їх професійній діяльності.

РОЗДІЛ 2 ЕМПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ЕМПАТІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

2.1 Впровадження психолого-педагогічних умов розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти

Здійснений теоретичний аналіз дозволяє констатувати, що існує багато різних наукових підходів до визначення психолого-педагогічних умов розвитку емпатійного потенціалу особистості педагога. Водночас можна стверджувати, що незважаючи на певні концептуальні розбіжності, більшість дослідників акцентують увагу на контекст розвитку емпатійності особистості та приділяють увагу таким чинникам, як:

- сприятливе рефлексивне освітнє середовище, що стимулює вияв самостійності та активності педагогів;
- застосування інноваційних технологій в освітньому процесі (проблемних, інтерактивних, проектних, ігрових тощо);
- урахування індивідуально-особистісних характеристик кожного педагога;
- демонстрація моделей креативної та емпатійної поведінки;
- зміна характеру міжособистісних стосунків між суб'єктами освітнього процесу у напрямку їх демократизації, діалогізації, гуманізації та персоналізації.

Під час визначення психолого-педагогічних умов розвитку емпатійного потенціалу особистості педагогів важливо враховувати їх психологічні особливості професійного становлення та структурні компоненти розвитку емпатійного потенціалу педагогів (інтелектуально-емпатійний, креативно-емпатійний, рефлексивно-емпатійний компоненти).

Узагальнення результатів аналізу психолого-педагогічної літератури з означеної проблематики дозволив визначити комплекс психолого-педагогічних умов, що забезпечать реалізацію розвитку кожного структурного компонента емпатійного потенціалу педагогів, зокрема, інтелектуально-емпатійного, креативно-емпатійного та рефлексивно-емпатійного.

До психолого-педагогічних умов розвитку креативно-емпатійного компонента відносимо:

- наявність рівня розумових задатків, здібностей та можливостей їх актуалізації, що сприятиме розвитку емпатійного потенціалу педагогів;
- спонукання педагогів до вирішення нестандартних професійних завдань, проблем та вивчення моделей емпатійної поведінки;
- мотивація педагогів на отримання нової порції інформації, знань та їх усвідомлення у професійній діяльності;
- розвиток рефлексії, продукування власних ідей, що сприятиме розвитку інтелектуальної та емпатійної складових у розвитку емпатійного потенціалу педагогів;
- розвиток потенційних можливостей інтелекту та емпатії особистості педагога, що сприятиме змінні та покращенню показників інтелектуально-емпатійного компонента;
- взаємозв'язок інтелектуальних задатків, інтелектуальних здібностей та видів інтелекту (біологічного, психометричного, практичного, академічного, емоційного, соціального);
- вдосконалення професійної компетентності педагогів та відповідно набуття ними нових логічних схем мислення;
- розширення інтелектуального та емпатійного діапазону інтелектуально-емпатійного компоненту потенціалу педагога;
- розвиток показників емоційно-вольової сфери особистості педагога, що включає в себе: емпатійну чутливість, співпереживання та емоційний супровід мислення;

- розвиток інтелектуально-творчих потенційних можливостей пізнавальної сфери педагога, що включає в себе сприймання, мислення, увагу, уяву, пам'ять та мовлення;

- розвиток інтелектуально-творчих властивостей педагогів, зокрема, чутливість, усвідомленість, цілісність сприймання;

- розвиток здатності до звільнення від фіксованої спрямованості сприймання у педагогів;

- розвиток здатності до емпатійного сприймання у педагога;

- розвиток здатності до творчого сприймання;

- розвиток властивостей уяви, педагога, зокрема, багатство уяви, що проявляється у легкості створенні образів;

- розвиток здатності до розширення, доповнення та збагачення власного досвіду за рахунок уяви;

- розвиток властивостей мислення, зокрема, його гнучкості, легкості, оригінальності, унікальності;

- розвиток альтернативності, інноваційності, самостійності, швидкості, точності, конструктивності, винахідливості мислення;

- розвиток кмітливості та глибини мислення;

- розвиток дивергентного мислення над конвергентним;

- розвиток здатності до успішного та швидкого переключення уваги;

- розвиток здатності до розподілу, концентрації уваги;

- розвиток стійкості та об'єму уваги;

- розвиток тонкої спостережливості [15].

До психолого-педагогічних умов розвитку креативно-емпатійного компонента відносимо:

- по-перше, проектування цілісного креативно-розвиваючого освітнього середовища, що сприятиме розвитку креативності та емпатійності педагогів;

- по-друге, організація спільної творчої діяльності суб'єктів освітнього процесу;

- по-третє, налагодження комунікативної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу на засадах діалогічної співпраці;

- по-четверте, використання педагогами-новаторами системи активних, інноваційних методів навчання, зокрема, креативних ігор, евристичних, інтерактивних, проблемних методів, психологічних технологій розвитку креативного та критичного мислення;

- по-п'яте, систематичне вивчення індивідуальних особливостей розвитку емпатійного потенціалу педагогів з урахуванням розвитку їх структурних компонентів (інтелектуально-емпатійного, креативно-емпатійного та рефлексивно-емпатійного) [42].

Креативно-емпатійний компонент характеризується такими показниками, зокрема:

- здатністю до здійснення творчого підходу в професійній діяльності;
- здатністю швидко переключатися з однієї діяльності на іншу;
- здатністю до генерування творчих ідей;
- здатністю до парадоксальних та несподіваних рішень;
- здатністю до пошуку нових форм та методів професійної діяльності;
- здатністю до відчуття витонченості та оригінальності ідей;
- здатністю виявляти інтерес до всього нового;
- здатністю приймати рішення в ситуаціях невизначеності;
- здатністю ризикувати створюючи творчий продукт;
- здатністю до гнучкого образного та словесного мислення;
- здатністю до вибірковості та пізнання нового;
- здатністю перетворювати власний стиль мислення;
- здатністю до творчої фантазії;
- здатністю до проблемного бачення ситуації;
- здатністю «порушувати спокій»;
- здатністю глибоко занурюватися у привабливу професійну діяльність;
- здатністю до творчості та імпровізацій;
- здатністю самостійно приймати рішення;

- здатністю швидко переключати увагу;
- здатністю постійно розвивати власний творчий та професійний досвід;
- здатністю підвищувати креативну та професійну компетентність;
- здатністю розвивати відповідні вміння, навички професійної діяльності;
- здатністю швидко знаходити у творчих пошуках нові знання;
- здатністю розширювати свій професійний кругозір;
- здатністю цілеспрямовано вивчати питання або проблеми;
- здатністю до подальшого зростання власної професійної компетентності;
- здатністю формувати та реалізувати творчу стратегію професійній діяльності;
- здатністю до стійкої потреби у систематичному збагаченні досвіду професійної діяльності;
- здатністю до самостійного формування глибоких та систематичних знань у вирішенні ключових проблем;
- здатністю розробляти гнучку стратегію творчої професійної діяльності;
- здатністю мобілізувати власний професійний досвід;
- здатністю швидко набувати додаткових компетентностей [43].

Креативно-емпатійний компонент характеризується, як потенційний резерв творчих й емпатійних можливостей педагога, які за відповідних психолого-педагогічних умов активізуються у стан креативності та забезпечують емпатійну спрямованість педагога на творчу діяльність. До показників креативно-емпатійного компоненту емпатійного потенціалу педагогів відносимо наступні показники: творчі задатки, творчі та емпатійні здібності, інтуїцію, ці показники функціонують у тісному взаємозв'язку та доповнюють одне одного.

До психолого-педагогічних умов розвитку рефлексивно-емпатійного компонента відносимо:

- розвиток рефлексивного освітнього середовища, що забезпечить спільну діяльність між рівноправними суб'єктами освітнього процесу та повному розкриттю їх емпатійного потенціалу;
- створення стимулюючо-розвивальної організації пошуку оригінальних та креативних ідей у професійній діяльності;
- встановлення оптимального балансу між особистісно-професійним інтересом та рутинними діями;
- поєднання інноваційного та традиційного підходів до організації освітнього процесу;
- створення «найближчої зони розвитку педагогів» через постійне оновлення та збагачення їхнього досвіду;
- проектування інтелектуального простору, що дозволить педагогам модернізувати, раціоналізувати та модифікувати засоби професійної діяльності;
- забезпечення умов розвитку рефлексивності та емпатійності педагогів, як засобу організації їх конструктивної комунікації у професійній діяльності.

Рефлексивно насичене освітнє середовище передбачає певні етапи, а саме:

Пізнавальний етап, що передбачає трансляцію суб'єктної позиції у професійну діяльність, формування рефлексивного та емпатійного компонентів.

Розвивальний етап, що передбачає усвідомлення та розвиток мотивації до творчого пошуку, розвиток емпатійних та рефлексивних здібностей, формування рефлексивної позиції та емпатійної поведінки у педагогів.

Діяльнісний етап, що передбачає формування рефлексивної позиції та здійснення рефлексивних дій у професійній діяльності, усвідомлення

власного професійного досвіду, формування емпатійності та рефлексивності, як унікальної психічної властивості особистості педагога.

Етапи розвитку рефлексивно-емпатійного компонента у педагогів розгортаються через певні стадії, а саме:

- самоприйняття та самовизначення;
- самомотивування та цілепокладання;
- проектування та саморефлексія.

Функціонування рефлексивного освітнього середовища є результатом розвитку рефлексивно-емпатійного компонента у педагогів, які самомотивовані до творчої професійної діяльності та на розвиток самого рефлексивного середовища, що виступає простором для актуалізації їх можливостей. Важливо зазначити, що саме у такому просторі виникають нові потенційні джерела розвитку особистості педагога за рахунок інтеграції різноманітних інноваційних технологій, форм та джерел неформальної освіти, що сприятиме розвитку їх емпатійного потенціалу.

Безумовно, що створення такого рефлексивного середовища передбачає збереження психічного здоров'я педагогів, а це забезпечується такими чинниками, як:

- узгодженістю ціннісних настанов суб'єктів рефлексивного освітнього середовища;
- збереження особистісної ідентичності суб'єктів рефлексивного освітнього середовища;
- створення умов діалогічної взаємодії та взаєморозуміння між суб'єктами рефлексивного освітнього середовища;
- розширення сфери потенційних суб'єктів рефлексивного освітнього середовища;
- розширення простору освітніх інтересів суб'єктів рефлексивного освітнього середовища;
- створення умов для самореалізації та досягнення успіху суб'єктів рефлексивного освітнього середовища;

- створення умов для підвищення рівня відповідальності та захищеності суб'єктів рефлексивного освітнього середовища;
- створення умов для підвищення відчуття комфортності у рефлексивно насиченому освітньому середовищі;
- створення умов для усунення психологічних бар'єрів між суб'єктами рефлексивно насиченого освітнього середовища;
- створення умов для зниження переживань, фрустрації та страху;
- створення умов для подолання емоційного напруження та соціального відчуження;
- створення умов для забезпечення високого рівня стресостійкості педагогів [52].

До психолого-педагогічних умов, що впливають на розвиток рефлексивно-емпатійного компонента відносимо:

- індивідуальність педагога, що проявляється у здатності до саморозвитку у професійній діяльності;
- компетентність до організації власної професійної діяльності;
- особистісні якості педагога-професіонала, ціннісні орієнтації та мотиви;
- актуалізація рефлексивно-емпатійної сфери особистості педагога;
- розвиток рефлексивно насиченого освітнього середовища та його конгруентність у професійній діяльності педагога;
- впровадження інноваційних технологій, форм та методів задля реалізації простору власних можливостей.

Реалізація зазначених психолого-педагогічних умов розвитку рефлексивно-емпатійного компонента педагогів у професійній діяльності включає такі напрями:

- самодіагностика та вивчення власного особистісно-професійного розвитку;
- самокорекція педагогом психологічних та професійних бар'єрів;
- розширення педагогом власного освітнього та творчого діапазону;

- формування педагогом мета-рефлексивної позиції професіонала, як основа становлення його професіоналізму;

- реалізація педагогом власної індивідуальності та розвиток емпатійного потенціалу у професійній діяльності;

Основними завданнями висококонкурентної рефлексивно-емпатійної особистості педагога-професіонала, є прагнення до самодосконалості та довершеності у педагогічній практиці. Адже рефлексивно насичене освітнє середовище є не тільки умовою розвитку інноваційності педагога, а й умовою розвитку закладу вищої освіти. Саме рефлексивно насичене освітнє середовище поєднує формальний та неформальний контексти освіти, що забезпечують реалізацію потенційних можливостей та особистих інтересів педагогів [52].

Виходячи з вищевикладеного, слід зауважити, що рефлексивно насичене освітнє середовище забезпечується комплексом заходів та системою психолого-педагогічних умов розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Здійснений теоретичний аналіз проблематики дозволив сформулювати концептуальні положення, що покладені в основу програми психодіагностичного дослідження рефлексивно-емпатійного компонента педагогів. Концепт запропонованої програми характеризується такими положеннями, як:

- рефлексивність є специфічною, унікальною психічною властивістю особистості педагога;

- рефлексивність є індивідуальною якістю суб'єкта;

- рефлексивність структурує та інтегрує особистісно-професійні важливі якості особистості педагога;

- рефлексивність посилюється на основі формування власних цінностей та принципів;

- рефлексивність є психічною властивістю, що проявляється в двох інших модусах, зокрема: рефлексії та рефлектуванні;

- рефлексивність проявляється здатністю до рефлексії та визначається співвідношенням рефлексованого й нерефлексованого компонентів свідомості педагога;

- рефлексивність є основою формування професійно важливих якостей педагогів;

- рефлексивність є координуючим, інтегруючим та організуючим чинником у професійній діяльності педагогів;

- рефлексивність дозволяє усвідомити педагогу проблеми професійної діяльності,

- рефлексивність модифікується за рахунок власних внутрішніх ресурсів;

- рефлексивність є умовою набуття професійних рефлексивних знань та умовою рефлексивної поведінки педагога;

- рефлексивність стимулює саморозвиток особистості педагога;

- рефлексивність педагога безпосередньо зумовлюється спрямованістю рефлексії, що проявляється у рефлексивних здібностях педагога;

- рефлексивність педагога є результатом рефлексивної спрямованості свідомості на себе і на об'єкт одночасно, що характеризується здатністю подивитись на себе з боку;

- рефлексивність педагога виявляється різними рівнями її розвитку, зокрема: високим, середнім та низьким;

- рефлексивність педагога є результатом ретроспективної рефлексії особистості педагога: рефлексія теперішньої та майбутньої професійної діяльності, рефлексія спілкування та взаємодії з іншими людьми [34].

Здійснивши теоретичний аналіз сутності поняття емпатійного потенціалу педагогів, визначивши його структурні компоненти «емпатійний потенціал особистості педагога» розглядається, як резерв потенційних особистісних можливостей педагога, що актуалізується інтелектуально-емпатійним, креативно-емпатійним, рефлексивно-емпатійним компонентами у професійній діяльності та професійному саморозвитку.

2.2 Програма розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти

Програма психологічного дослідження розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти включає в себе три етапи, а саме: інформаційний, діагностичний та технологічний.

1. Інформаційний етап передбачав вивчення та аналіз психологічної, літератури з досліджуваної проблеми; систематизацію та узагальнення поняття «емпатійний потенціал»; визначення структурних компонентів емпатійного потенціалу педагогів; обґрунтування психолого-педагогічних умов розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

2. Діагностичний етап передбачав ознайомлення з психодіагностичним інструментарієм та психокорекційними програмами щодо означеної проблеми та підбір психодіагностичних методик, тестів, опитувальників з метою вивчення розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

3. Технологічний етап передбачав розробку технології та практичних рекомендацій щодо розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Об'єктом дослідження є розвиток емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Предметом дослідження є психолого-педагогічні умови розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Метою психологічного дослідження є вивчення розвитку емпатійності та емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти; визначення структурних компонентів та рівнів розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Базою дослідження став Психологічний центр Хмельницького національного університету. У дослідженні взяло участь 30 педагогічних працівників Хмельницького національного університету.

Нижче подаємо характеристику структурних компонентів емпатійного потенціалу педагогів, а саме: інтелектуально-емпатійний компонент, креативно-емпатійний компонент та рефлексивно-емпатійний компонент.

Звернувшись до наукової праці С. Єфіменка «Інтелектуально-творчий потенціал педагога: структура, зміст, шляхи діагностики та розвитку» та опираючись на розглянуті дослідження, визначено показники інтелектуально-емпатійного компоненту [15].

Інтелектуально-емпатійний компонент характеризується такими показниками, як:

- здатність до аналізу та синтезу;
- здатність до узагальнення та класифікації;
- здатність до систематизації та порівняння;
- здатність до абстрагування та пояснення;
- здатність до самоаналізу та рефлексії;
- здатність пов'язувати нові дані з попереднім досвідом;
- здатність до подолання ригідності та інертності мислення;
- здатність до емпатії (співчуття та співпереживання);
- здатність виявляти власний емоційний стан та стан інших;
- здатність до відтворення емоцій та керування ними [15].

Креативно-емпатійний компонент характеризується такими показниками, як:

- здатність відчувати незвичайні ситуації та адекватно сприймати проблеми;
- здатність до креативності у процесі вирішення проблемних ситуацій;
- здатність до зміни та самовдосконалення;
- здатність до творчого мислення та творчого застосування власного досвіду;
- здатність генерувати творчі ідеї та комбінувати інформацію;
- здатність здійснювати пошуково-перетворюючу діяльність;
- здатність бачити шлях вирішення проблеми;

- здатність до легкості творчого мислення;
- здатність до гнучкості творчого мислення;
- здатність до оригінальності мислення;
- здатність відходити від шаблонів та стандартів у вирішенні проблеми;
- здатність до постійного творчого саморозвитку.

Рефлексивно-емпатійний компонент характеризується такими показниками, як:

- умінням усвідомлювати, коригувати, стимулювати новий напрям вирішення задачі;
- умінням виділяти, аналізувати, співвідносити свої власні способи дії з предметною ситуацією;
- здатністю до самопізнання внутрішніх психічних станів;
- умінням знаходити рефлексивний вихід з будь-якої ситуації та займати рефлексивну позицію;
- умінням рефлексувати та вербалізувати емоційні стани;
- умінням адекватно сприймати та оцінювати свої взаємовідносини з іншими;
- умінням оцінювати та реалізовувати власні психологічні та професійні ресурси;
- умінням здійснювати самооцінку власних якостей, характеристик, цінностей на основі застосування методів самодіагностики;
- умінням виявляти зовнішні та внутрішні фактори особистісних та професійно-психологічних проблем;
- умінням визначати способи професійно-особистісного самовдосконалення [34].

Враховуючи характеристики кожного з вищеперерахованих структурних компонентів та їх показників, визначено рівні розвитку емпатійного потенціалу педагога: низький, середній, високий.

Низький рівень передбачає, що педагог, працюючи на основі власного досвіду, здатен частково відтворювати інтелектуально-емпатійний, креативно-емпатійний, рефлексивно-емпатійний компоненти у професійній педагогічній діяльності, такі педагоги не застосовують інноваційні методи, засоби та форми навчання надаючи перевагу традиційній системі, не враховують взаємодію, що проявляється нездатністю здійснювати ефективний розв'язок проблемних ситуацій у професійній діяльності.

Середній рівень розвитку емпатійного потенціалу передбачає, що педагог на середньому рівні відтворює інтелектуально-емпатійний, креативно-емпатійний, рефлексивно-емпатійний компоненти, здійснюючи аналіз свого досвіду, вносить корективи у свою професійну діяльність та поведінку, частково не систематично застосовує інноваційні методи, засоби та форми навчання на практиці, вдосконалює методіку відповідно до конкретних умов, враховуючи індивідуально-психологічні особливості суб'єктів освітнього процесу.

Високий рівень характеризується високо-результативною професійною діяльністю та свідчить про високий рівень розвитку інтелектуально-емпатійного, креативно-емпатійного, рефлексивно-емпатійного компонентів, такий педагог здатний до ефективного застосування на практиці власного досвіду, зданий до творчого застосування широкого спектру інноваційних методів, засобів та форм з урахуванням власних можливостей та можливостей суб'єктів освітнього процесу, здатний ефективно вирішувати професійні проблемні ситуації, здатний до творчого мислення, що характеризується оригінальністю та високою результативністю, активізує високий рівень емпатійного потенціалу створюючи ефективну взаємодію між учасниками освітнього процесу, здатний брати активну участь у науково-пошуковій діяльності та залучати здобувачів, колег до взаємодії, здатний до саморефлексії власної діяльності, здатний до самодіагностування та саморозвитку емпатійного потенціалу [15].

Для вивчення емпатійного потенціалу викладачів здійснено діагностичне дослідження за такими методиками:

- «Методика виявлення емоційного інтелекту» (Н. Холла)
- «Методика виявлення схильності до емпатії» (В. Зайцева);
- «Методика визначення творчих здібностей педагогів» (М. Янцура);
- «Діагностика соціальної емпатії» (В. Бірюченко);
- «Самооцінка рефлексивних умінь» (Л. Маскалева).

Для дослідження інтелектуально-емпатійного компоненту використана «Методика емоційного інтелекту» (Н. Холла). Метою даної методики є психодіагностичне визначення емпатійної сфери педагогів та усвідомлення ними власних емоцій та почуттів; визначення рівня здатності до самоаналізу психоемоційного стану; визначення рівня їх емпатійності. У даній методиці запропоновано тридцять питань, що поділені за певними критеріями:

- перший критерій – «розпізнавання власних емоцій та емоцій інших»;
- другий критерій – «розпізнавання рівня емпатії»;
- третій критерій – «визначення рівня самомотивації»;
- четвертий критерій – «визначення рівня керування емоціями»;
- п'ятий критерій – «визначення рівня емоційної обізнаності».

Результати за «Методикою виявлення емоційного інтелекту» (Н. Холла) поданні на рисунку 2.1.

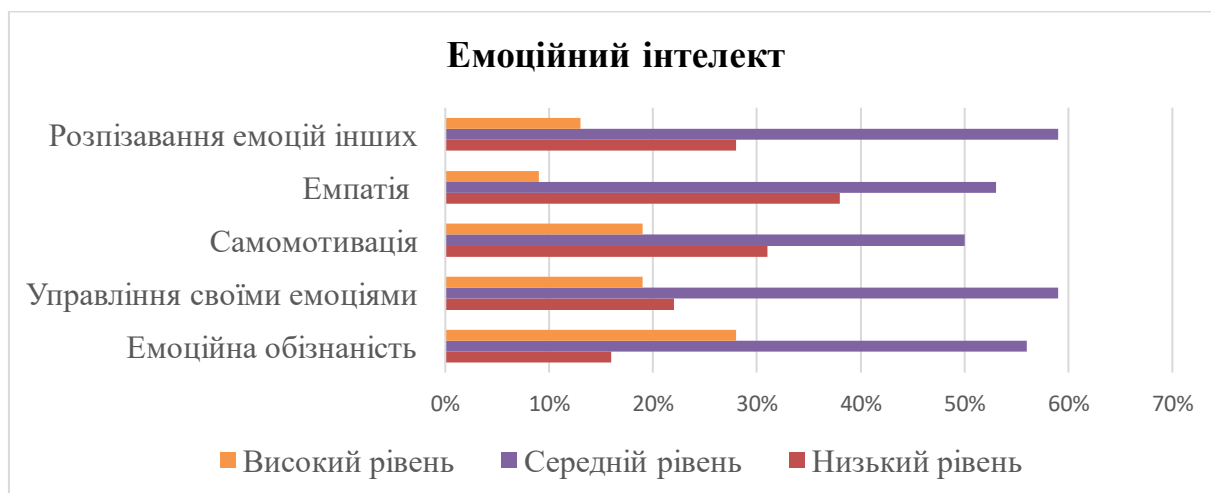

Рисунок 2.1 – Результати за «Методикою виявлення емоційного інтелекту»

За даною комплексною методикою отримано середні показники рівня емоційного інтелекту педагогів:

- рівні емоційної обізнаності педагогів: низький рівень (16%), середній (56%) та високий (28%);
- рівні управління своїми емоціями: низький рівень (22%), середній (59%) та високий (19%);
- рівні самомотивації педагогів: низький рівень (31%), середній (50%) та високий (19%);
- рівні емпатії педагогів: низький рівень (38%), середній (53%) та високий (9%);
- рівні розпізнавання емоцій інших: низький рівень (28%), середній (59%) та високий (13%).

За даною комплексною методикою отримано середні показники рівня емоційного інтелекту педагогів відповідно до критеріїв: емоційної обізнаності педагогів, управління своїми емоціями, рівня самомотивації педагогів, рівня емпатії педагогів та рівня розпізнавання емоцій інших.

Для виявлення схильності до емпатії обрано «Методику виявлення схильності до емпатії» (В. Зайцева). Згідно інструкції опитувальника педагог має висловити свою думку обравши варіанти відповідей («не знаю – 0 балів», «ніколи – 1 бал», «іноді – 2 бали», «часто – 3 бали», «майже завжди – 4 бали», «завжди – 5 балів»). Обробка результатів передбачає такий алгоритм дій експериментатора: перед підрахунком результатів важливо перевірити ступінь щирості педагогів. Якщо педагог намагався відповідати «ніколи» на ствердження за номерами №3, №9, №10, №11, №13, №28, №36 або «завжди» на питання №11, №13, №17, №26, то, на жаль, він не був щирим, а лише прагнув показати себе з кращої сторони. Результатами об'єктивного тестування можна вважати, лише тоді, коли педагог обрав не більше трьох нещирих відповідей.

Результати тестування за «Методикою виявлення схильності до емпатії» поданні на рисунку 2.2

Рис. 2.2 – Рівень схильності до емпатії

Результати тестування за «Методикою виявлення схильності до емпатії» свідчать про наявність таких рівнів емпатійності педагогів.

Дуже високий рівень емпатійності, що становить 82-90 балів у нашому дослідженні не виявлено; педагоги з таким рівнем характеризуються розвиненим співчуттям та болісно реагують на критику; у процесі спілкування реагують на настрій співрозмовника та погано себе почувають в присутності «важких людей»; часто відчують комплекс провини та побоюються завдати турбот або образити когось.

Високий рівень емпатійності становить 63-81 бали; педагоги з високим рівнем емпатії чутливі до проблем оточуючих, часто щирі та великодушні; схильні пробачати іншим недоліки та помилки; з інтересом ставляться до колег; характеризуються емоційною чутливістю, комунікабельністю, швидко встановлюють контакт і знаходять спільну мову з іншими; намагаються уникати конфліктів, знаходять компромісні рішення; в оцінці довіряють власним відчуттям, аніж аналітичним висновкам.

Нормальний рівень емпатійності становить 37-62 бали, такий рівень властивий більшості педагогам (56%); у міжособистісних стосунках такі

педагоги більш схильні осуджувати інших, ніж довіряти власним враженням; їм властиві переважно стримані емоційні прояви; в комунікативному процесі делікатні, зазвичай не висловлюють свою точку зору, бо часто не впевнені у її прийнятності оточуючими.

Низький рівень емпатійності становить 12-36 балів; педагоги з низьким рівнем емпатії часто зазнають труднощів у комунікативній взаємодії та некомфортно почуваються серед інших; важко усвідомлюють та сприймають психоемоційні стани інших; не здатні до співчуття та співпереживання; схильні до точних формулювань і раціональних рішень; характеризуються критичністю мислення, діловими якостями та стриманістю.

Дуже низький рівень емпатійності становить (11 балів і менше); так як досліджуванні у нас фахівці у системі «людина-людина», дуже низького рівня емпатії не виявлено; такі педагоги зазвичай відчувають труднощі у спілкуванні і встановленні міжособистісних контактів з оточуючими; характеризуються іронічністю та позбавлені сентиментальних проявів; часто зосереджені на собі; болісно та хворобливо переносять критику на свою адресу; часто не схильні поступатися власними інтересами та принципами заради почуттів інших.

Для дослідження креативно-емпатійного компоненту використана «Методика визначення творчих здібностей педагогів» (модернізована М. Янцуром). Метою даної методики є визначити рівень творчих здібностей педагогів. Дана методика побудована з 20 питань, на які необхідно відповісти «так» або «ні». Це дозволить експериментатору за допомогою ключа виявити рівень творчих здібностей педагогів:

- «дуже високий рівень творчих здібностей педагогів»;
- «високий рівень творчих здібностей педагогів»;
- «середній рівень творчих здібностей педагогів»;
- «низький рівень та дуже низький рівні творчих здібностей педагогів».

Результати методики поданні на рисунку 2.3.

Рисунок 2.3 – Результати за «Методикою визначення творчих здібностей»

За результатами дослідження виявлено такі рівні творчих здібностей у педагогів, а саме:

- «дуже високий рівень творчих здібностей педагогів» у 6%, для таких педагогів характерний дуже високий рівень творчої діяльності та розвитку творчого потенціалу;

- «високий рівень творчих здібностей педагогів» у 14%, для таких педагогів характерний високий рівень творчої діяльності та розвитку творчого потенціалу;

- «середній рівень творчих здібностей» досліджено у 56%, для таких педагогів характерний середній рівень творчої діяльності та розвитку творчого потенціалу;

- «низький рівень творчих здібностей» проявився у 24% педагогів;

- «дуже низький рівень творчих здібностей» не виявлено.

Для вивчення соціальної емпатії у педагогів обрано методику «Діагностика соціальної емпатії» (В. Бірюченко). Даний тест містить 33 питання. Перегляньте їх і надайте свої відповіді, при цьому згадайте, які емоції в даній ситуації у вас виникали. Якщо твердження відповідають вашим переживанням, думкам, реакціям, то в бланку відповідей навпроти необхідно підкреслити відповідь «так». У випадку, якщо вони відрізняються, із твердженнями, то підкресліть відповідь «ні». Важливо пам'ятати, що в тестовому-опитувальнику немає хороших чи поганих відповідей. Необхідно висловлюватися вільно та відверто про свої психологічні властивості. Краще відповідати не задумуючись першим що спало на думку. Необхідно дотримуватися послідовності на кожне наступне питання відповідайте після того, як відповісте на попереднє питання. Важливо не залишати питання без відповідей. Якщо у вас виникнуть певні питання, то задайте їх досліднику перед початком тесту. Метою обробки результатів дослідження є отримання індексу емпатійності. Щоб отримати індекс емпатійності, потрібно підрахувати кількість відповідей, що співпадають з ключем тесту.

Індекс емпатійності знаходимо підсумовуючи відповіді, що співпали з питаннями «так» або «ні». Результати методики поданні на рисунку 2.4.

Рис. 2.4 – Рівень соціальної емпатії

Аналіз результатів за методикою «Діагностика соціальної емпатії» дозволив визначити такі рівні соціальної емпатії педагогів: високий рівень у (20%); середній рівень у (56%); низький рівень у (24%) педагогів.

Таким чином, за результатами дослідження переважає середній рівень соціальної емпатії педагогів. Емоційна чутливість до переживань інших, характеризується емпатійністю педагогів. Емпатія у професійній діяльності педагогів проявляється у формі співчуття або співпереживання. Емоційний відгук проявляється у різноманітних життєвих ситуаціях. Емпатійна чутливість проявляється у наданні допомоги іншим.

Для дослідження рефлексивно-емпатійного компоненту використана «Методика самооцінки рефлексивних умінь» (М. Маскалева). Методика представлена рефлексивними вміннями. Досліджуванні визначають власну міру сформованості у себе рефлексивних умінь в балах від 0 до 10. За допомогою методики визначається рівень сформованості кожного рефлексивного вміння педагога та рівень загальної сформованості рефлексивних умінь у цілому.

Обраний психодіагностичний комплекс дозволяє визначити здатність педагогів до рефлексії; тип рефлексії; рівні рефлексивності педагогів; наявність рефлексивних умінь та рефлексивну компетентність особистості педагога. Емпіричні дані дослідження представлені на рисунку 2.5.

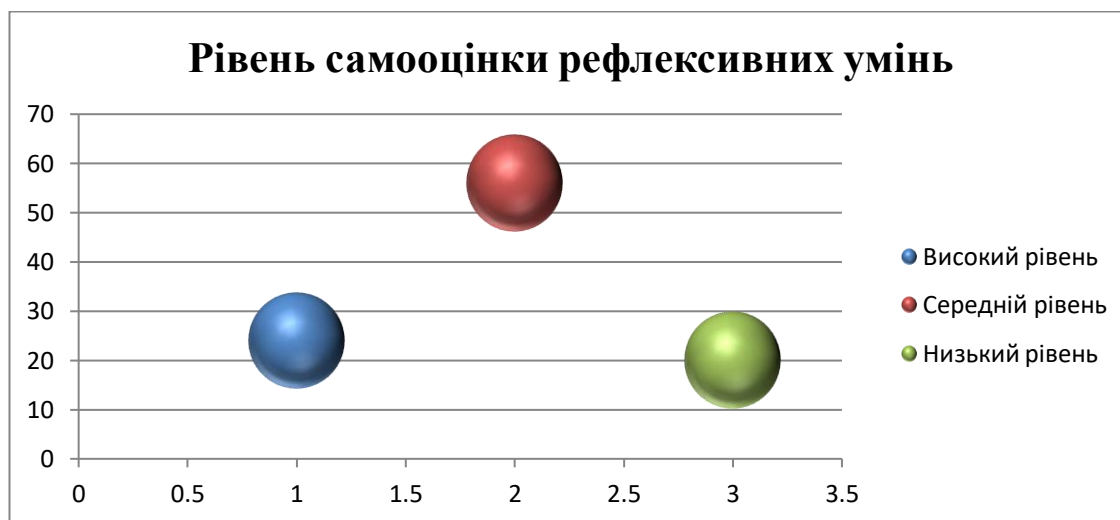

Рис. 2.5 – Рівень самооцінки рефлексивних умінь

Високий рівень рефлексивних умінь педагогів свідчить, що у професійній діяльності педагогів відбувається поступове зростання певних рефлексивних умінь, а саме:

- уміння здійснювати самоаналіз та займати необхідну позицію, самопізнання внутрішніх психоемоційних станів;
- уміння сприймати й оцінювати свої емоції та взаємовідносини з іншими;
- уміння оцінювати та реалізовувати власні психологічні ресурси;
- уміння аналізувати інформацію про власні якості, властивості, характеристики, цінності на основі застосування методів самодіагностики.

Незначне зростання рефлексивних умінь педагогів, фіксується:

- умінням коригувати та стимулювати новий пошук вирішення проблеми;
- умінням виділяти, аналізувати та співвідносити ситуацію з власними діями;
- умінням виявляти причини особистісних та професійних проблем.

Низький рівень рефлексивних умінь педагогів діагностовано:

- уміння рефлексувати та вербалізувати власні емоційні стани;
- уміння змодельовати ситуацію міжособистісної взаємодії;
- уміння визначати способи професійно-особистісного самовдосконалення.

Таким чином, психодіагностичний комплекс дозволив визначити середній рівень рефлексивних умінь педагогів (56%), що характеризується здатністю педагогів до рефлексії; типом рефлексії; наявністю рефлексивних умінь та рефлексивної компетентності особистості педагога.

2.3 Психолого-педагогічна технологія розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти

Здійснивши теоретичний аналіз та систематизувавши поняття «емпатійний потенціал», визначивши структурні компоненти та психологічні умови його розвитку, дозволило обґрунтувати психолого-педагогічну технологію розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти.

Психолого-педагогічна технологія розвитку емпатійного потенціалу педагогів включає в себе малюнкову арт-терапевтичну практику, як особливу форму психокорекції та розвитку особистості педагога, засновану на творчому самовираженні за допомогою різних видів мистецтва, зокрема, живопису та малюнку. Психолого-педагогічна технологія розвитку емпатійного потенціалу педагогів побудована з урахуванням вимог та дидактичних принципів.

Основними завданнями психолого-педагогічної технології розвитку емпатійного потенціалу педагогів визначено:

- розвиток здатності до спонтанного самовираження педагогів, що сприятиме їхньому вільному вираженню емоцій та почуттів;
- розвиток здатності вираження та відтворення теперішніх і майбутніх подій;
- розвиток здатності до конструктивних та адекватних імпульсів поведінки у вирішенні проблем;
- розвиток здатності до усвідомлення та самоконтролю емоцій за допомогою оволодіння певними інструментами мистецтва самовираження та контролю над імпульсами;
- розвиток самооцінки та упевненості в собі, що сприятиме відтворенню ефективних міжособистісних взаємин без ризику виникнення негативної або оціночної реакції;

- розвиток здатності до самоконтролю на основі оволодіння психотехніками, що сприятиме створенню умов для пошуку альтернативних рішень проблеми;

- підвищенню самооцінки та упевненості в собі педагогів у процесі виконання ними професійних завдань;

- розвиток рівня емпатійного потенціалу педагогів, що сприятиме їх адекватному сприйняттю психоемоційних станів інших;

- розвиток здатності до співчуття та співпереживання у різноманітних життєвих ситуаціях;

- розвиток здатності до саморефлексії та самоактуалізації.

Дана психолого-педагогічна технологія розвитку емпатійного потенціалу педагогів побудована на таких принципах, а саме:

- принцип виявлення емпатійного потенціалу педагогів;
- принцип виявлення творчого потенціалу педагогів;
- принцип особистісної ідентичності;
- принцип творчого самовираження педагогів;
- принцип емпатійного самовираження педагогів;
- принцип емпатійної толерантності;
- принцип взаємності та справедливості;
- принцип міжособистісної взаємодії;
- принцип співчуття та співпереживання;
- принцип креативності у процесі вирішення ситуацій;
- принцип інтелектуального конструювання вирішення проблем;
- принцип гнучкості та оригінальності творчого мислення;
- принцип самопомоги та взаємопідтримки;
- принцип гармонізації та динамізму;
- принцип саморефлексії та самоконтролю;
- принцип самонавчання та самовиховання;
- принцип самоактуалізації та саморозвитку.

Серед дидактичних принципів, що здійснюють розвивальний вплив на розвиток емпатійного потенціалу педагогів, доцільно розглянути такі:

- принцип толерантного прийняття, що характеризується відсутністю оцінки, критики та порівняння;
- принцип позитивного сприйняття, що характеризується прагненням досягти кращого результату;
- принцип унікальності характеризується тим, що кожен учасник є неповторною особистістю;
- принцип творчості, що характеризується творчим налаштуванням та творчим ставленням до діяльності;
- принцип вільного вибору, що характеризується свободою вибору матеріалів, психологічних вправ та психотехнік;
- принцип імпровізації, що характеризується власним пошуком самовираження [11].

Малюнкова арт-терапевтична практика допоможе педагогам у емпатійному саморозкритті власних емоцій та почуттів використовуючи різні мистецькі засоби. Малюнкова арт-терапевтична практика сприяє покращенню самоусвідомлення власних емоцій та емоцій інших, розвитку самооцінки, при цьому вона моделює позитивний психоемоційний стан педагога. Особливо доцільною дана практика є для тих педагогів, які часто мають труднощі із вербальним вираженням своїх емоцій та керуванням власною поведінкою.

Найважливішим психологічним впливом малюнкової арт-терапевтичної практики є використання особистісно-орієнованого підходу. Такий підхід стимулюватиме вивільненню у педагогів негативних переживань, використовуючи атмосферу взаємодовіри, високої толерантності та уваги до їх внутрішнього світу. Використання малюнкової арт-терапевтичної практики сприятиме усвідомленню власних емоцій, почуттів та розвитку здатності до саморегуляції педагогів.

Завдяки арт-терапевтичному впливу актуалізується емпатійний та творчий потенціал особистості педагога. Малюнкова арт-терапевтична практика розвиває внутрішні психологічні механізми саморегуляції та задовольняє потребу педагога в самоактуалізації, розкриваючи спектр його емпатійних та творчих можливостей.

При застосуванні малюнкової арт-терапевтичної практики педагог усвідомлює пригнічені або витіснені емоції та знайомиться із власним внутрішнім світом. Малюнкова арт-терапевтична практика сприяє вираженню власних емоцій, встановленню міжособистісної комунікації та саморегуляції. Малюнкова арт-терапевтична практика створює творче середовище для педагогів, що дозволяє їм краще розуміти свої емоції та емоції інших. Дана практика дозволяє педагогам досягати стану внутрішнього спокою та рівноваги у процесі комунікації з іншими. Малюнкова арт-терапевтична практика створює психологічну підтримку для педагогів, що у подальшому сприятиме вирішенню їх проблемних ситуацій у професійній діяльності.

Малюнкова арт-терапевтична практика щодо розвитку емпатійного потенціалу педагогів розглядається, як:

- засіб самовираження особистості педагога, що проявляється вільним самовираженням й самопізнанням, використовуючи мову візуальної, пластичної та аудіальної експресії;

- засіб гармонізації особистості педагога, що являється психологічним інструментом гармонізації та емоційного вираження усіх сторін внутрішнього світу педагога;

- засіб творчості особистості педагога, що передбачає розвиток творчих та емпатійних здібностей, що реалізуються у творчій діяльності сприяючи його особистісно-професійній самореалізації та особистісному зростанню;

- засіб креативності особистості педагога, що передбачає відмову від стереотипних моделей мислення та розвиток майстерності до прийняття творчих, нестандартних рішень;

- засіб задоволення інтересів особистості педагога, що сприяє врахуванню його потреб, забезпечуючи високий позитивний емоційний заряд у вирішенні власних проблем;

- засіб навчання особистості педагога, що полягає в усвідомленні власного досвіду;

- засіб комунікації педагогів, що розвиває їх емпатійні, комунікативні, креативні здібності та сприяє за допомогою інструментів спілкування виробленню широкого спектру ефективних моделей міжособистісної взаємодії;

- засіб дидактичних ігор педагогів, що реалізується у діяльності заснованій на власній творчості, пов'язаною з власними спогадами дитинства;

- засіб гармонізації педагога, що пов'язаний з гармонійною цілісністю його особистості та мистецтвом пристосування педагога до навколишньої реальності або внутрішнього буття.

Малюнкова арт-терапевтична практика щодо розвитку емпатійного потенціалу педагогів немає на меті створення шедеврів. Дана технологія передбачає розкриття внутрішнього світу особистості педагога засобами мистецтва.

Малюнкова арт-терапевтична практика розвитку емпатійного потенціалу педагогів є інноваційною технологією, що активізує розкриття творчих здібностей та емпатійного потенціалу педагогів, мобілізуючи їх внутрішні механізми саморегуляції.

Малюнкова арт-терапевтична практика розвитку емпатійного потенціалу педагогів заснована на цілісному впливі мистецтва, що сприятиме психологічному стану педагогів та дозволить їм більш гнучко реагувати на проблемні ситуації.

Групова малюнкова арт-терапевтична практика щодо розвитку емпатійного потенціалу педагогів є необхідним засобом емоційного впливу з метою розвитку емпатії. Дана технологія є засобом ефективною невербальною комунікації. Вона може бути включена в індивідуальну програму розвитку емпатійного потенціалу педагогів та використовуватися поєднуючи інші види психотерапевтичних технік.

В даний час залишається недостатньо вивченим вплив мистецтва на розвиток емпатійного потенціалу особистості педагога. Малюнкова арт-терапевтична практика пов'язана з мистецтвом та забезпечує розвиток емпатійного потенціалу педагогів підсилюючи його динаміку. Розвиток емпатійності особистості є важливою психологічною проблемою, від вирішення якої залежить розвиток емпатійного потенціалу педагогів. Наявний розвинений емпатійний потенціал забезпечує загальний розвиток особистості педагога та характеризується такими властивостями: розвиненою емпатійною сферою, розвиненими емпатійними здібностями та розвиненим емоційним інтелектом. Емпатійний потенціал постійно удосконалюється та розвивається підвищуючи адаптивні, комунікативні, емпатійні можливості педагога.

Нинішній кризовий стан суспільства провокує прояв безлічі негативних емоцій та негативних психоемоційних станів, що потребує постійної профілактики та психокорекції моделей поведінки педагога. Для неадекватної форми поведінки характерні такі прояви, як: не сформованість моральних цінностей та норм особистості, відсутність або втрата сенсу життя, наявність постійних внутрішніх конфліктів та неефективних психологічних механізмів захисту, наявність тривоги, депресії та труднощів взаєморозуміння, блокування вираження власних емоцій та самореалізації. Це свідчить, про негативні уявлення та сприйняття педагога до самого себе, про наявність внутрішньособистісних конфліктів та залежність від зовнішніх оцінок соціуму, що й викликає проблемну поведінку. Важливо здійснювати профілактику та психокорекцію такої поведінки за допомогою малюнкової

арт-терапевтичної практики, що пов'язана з мистецтвом. Дана технологія застосовується при наявності психоемоційного напруження, конфліктних міжособистісних відносин та переживанні почуття самотності. Малюнокова арт-терапевтична практика дозволяє знизити рівень тривожності та сприяє підвищенню рівня самооцінки особистості педагога. Це зумовлено тим, що малюнокова арт-терапевтична практика дозволяє педагогу усвідомити свій внутрішній світ та розвинути здатність до саморефлексії.

Малюнокова арт-терапевтична практика є ефективним засобом психокорекційної роботи та широко застосовується у розвитку емпатійного потенціалу особистості педагога. Саме тому є однією з найдієвіших засобів психокорекції розвитку емпатійного потенціалу педагогів.

У сучасному психологічному просторі малюнокова арт-терапевтична практика залишається однією із кращих, комфортних та ефективних психокорекційних методик, що використовують у практиці психологи.

Малюнокова арт-терапевтична практика дозволяє стимулювати творчі прояви педагогів, здійснюючи корекцію порушень психоемоційних станів та відхилень в особистісному розвитку емпатії педагогів. Малюнокова арт-терапевтична практика сприяє їх самовираженню та самопізнанню, виступаючи ефективним методом психодіагностики та психокорекції особливостей розвитку емпатійного потенціалу педагогів. Даний вид психотерапевтичної практики створює атмосферу взаємодовіри, толерантності та уваги до внутрішнього світу особистості педагога. Залучення до творчості засобами мистецтва дає можливість педагогам відчувати власні емоції та створювати креативні проекти-малюнки. За допомогою малюноковою арт-терапевтичної практики можна зрозуміти причини низького рівня емпатії у педагогів, причини глибоких психоемоційних переживань та розробити психологічні рекомендації щодо розвитку емпатійного потенціалу педагогів, використовуючи різноманітні психотехніки малюноквої терапії. Дана арт-терапевтична практика сприяє розвитку узгодженості психоемоційних станів та координації психологічних

функцій. Малюноква арт-терапевтична практика розвиває творчу фантазію, уяву та полегшує вербалізацію психоемоційних переживань особистості педагога. Вона є способом психокорекції та розвитку емпатійного потенціалу особистості педагога за допомогою творчості. При цьому важливим залишається сам творчий процес, а не його завершення та оцінка. Малюноква арт-терапевтична техніка дає можливість поглянути у внутрішній світ особистості педагога та стимулювати прояв у нього позитивних емоцій, забезпечуючи при цьому емпатійний баланс та психологічну підтримку. При використанні цієї техніки розвивається асоціативно-образне мислення педагогів, що сприяє розблокуванню систем сприйняття. Дана техніка розширює життєвий досвід педагогів та додає їм впевненості у власних силах. Малюноква арт-терапевтична практика формує творче ставлення до проблем та здатність знаходити різноманітні засоби досягнення мети. Вона розвиває емпатійність та творчість для вирішення складних життєвих завдань. Малюноква арт-терапевтична практика відрізняється від інших корекційно-розвивальних напрямків своїм використанням візуальної та пластичної експресії. Особливо актуально це проявляється у педагогічній діяльності, адже часто педагоги не можуть або не вміють висловити словами свій емоційний стан. Творче освітнє середовище сприяє самовираженню педагогів в результаті чого покращується їхній психоемоційний стан. Така атмосфера сприяє розкриттю емпатійного потенціалу педагогів, що призводить до позитивних результатів їх професійної діяльності. З огляду на це, при впровадженні малюноквої арт-терапевтичної практики важливо створювати атмосферу взаємодовіри та взаємодопомоги. Таким чином, малюноква арт-терапевтична практика є основним засобом розвитку творчих та емпатійних здібностей педагога. Вона є однією з найефективніших технологій, що спрямована на розвиток емпатійного потенціалу особистості педагога. Зазначена технологія сприяє усвідомленню внутрішнього світу особистості педагога та моделюванню власного психоемоційного образу [30].

Важливим елементом малюнкової арт-терапевтичної практики розвитку емпатійного потенціалу педагогів є використання арт-проєкту «Писанка». Даний арт-проєкт «Писанка» виступає умовою візуальної комунікації та творчої взаємодії між педагогами завдяки мистецьким засобам арт-дизайну.

Арт-проєкт «Писанка» сприяє розкриттю емпатійного потенціалу педагогів та реалізується за допомогою наочності впливаючи на їх відчуття й сприймання. Важливо щоб при створенні арт-проєкту педагоги мислили формами, фарбами, звуками та відчуттями. Даний мистецький напрям є сильнодіючим засобом, що впливає на органи чуттів педагогів та будується на живому спогляданні конкретних образів за принципом наочності.

На даному прикладі можна продемонструвати, як необхідно сприяти розвитку емпатійного потенціалу педагогів засобами мистецтва. Вивчення творчості писанки дає можливість педагогам вивільнити свої емоції, почуття, переживання та самовиразитися створюючи власну індивідуальну писанку відтворюючи свій психоемоційний стан. Метою арт-проєкту «Писанка» є не тільки ознайомлення з найбільш яскравими зразками мистецтва писанки, а й оволодіння здатністю передавання власних емоцій, почуттів, переживань за допомогою засобів мистецтва у арт-об'єкт. Завдяки мистецтву писанки, а саме, її візерункам, формам, фарбам, проявляються емпатійні й творчі здібності педагога та моделюється його сприйняття оточуючого світу. Мистецтво писанки надає педагогам можливість бути одночасно «свідками» й «безпосередніми учасниками» самого образотворчого процесу та проводити самоаналіз власного негативного досвіду, перетворюючи його з емоційного на когнітивний рівень [32].

Таким чином, психолого-педагогічна технологія спрямовує розвиток емпатійного потенціалу педагога в позитивне русло та залежить від вибору напрямів психокорекційної роботи, що сприятимуть усвідомленню власних емоцій, почуттів, переживань й формуванню адекватної самооцінки педагогів.

Висновки до розділу

У ході дослідження визначено психолого-педагогічні умови розвитку емпатійного потенціалу педагогів: проектування цілісного креативно-розвиваючого освітнього середовища; організація спільної творчої діяльності суб'єктів освітнього процесу; налагодження комунікативної взаємодії між суб'єктами освітнього процесу; використання системи активних, інноваційних психологічних технологій розвитку креативного та критичного мислення; систематичне вивчення індивідуальних особливостей розвитку емпатійного потенціалу педагогів з урахуванням розвитку їх структурних компонентів (інтелектуально-емпатійного, креативно-емпатійного та рефлексивно-емпатійного).

Розроблено програму психологічного дослідження розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти, що включає в себе три етапи: інформаційний, діагностичний, технологічний. У ході психодіагностичного вивчення емпатійного потенціалу педагогів встановлено середні рівні розвитку інтелектуально-емпатійного, креативно-емпатійного та рефлексивно-емпатійного компонентів.

Розроблено психолого-педагогічну технологію з використанням малюнкової арт-терапевтичної практики, що спрямовує розвиток емпатійного потенціалу педагога, зокрема, усвідомленню власних емоцій, почуттів, переживань та формуванню адекватної самооцінки педагогів.

ВИСНОВКИ

1. Здійснено теоретичний аналіз стану проблеми дослідження психологічного феномену емпатійний потенціал особистості педагога у сучасній теорії та практиці. Даний психологічний феномен характеризується розвиненими емпатійними здібностями, що проявляються у здатності педагога до емпатійного сприйняття, співчуття, співпереживання емоційних станів інших та у подальшому забезпечується потребою в емпатійному саморозвитку в професійній діяльності.

2. Розкрито структуру емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти, яка актуалізується інтелектуально-емпатійним, креативно-емпатійним, рефлексивно-емпатійним компонентами у професійній діяльності та професійному саморозвитку. Враховуючи характеристики кожного з вищеперерахованих структурних компонентів визначено їх рівні: низький, середній та високий.

3. Визначено комплекс психолого-педагогічних умов розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти, що забезпечить реалізацію розвитку кожного структурного компонента емпатійного потенціалу педагогів, зокрема, інтелектуально-емпатійного, креативно-емпатійного та рефлексивно-емпатійного.

4. Здійснено експериментальне вивчення психолого-педагогічних умов розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти та діагностовано середні рівні розвитку його компонентів: інтелектуально-емпатійного, креативно-емпатійного та рефлексивно-емпатійного.

5. Обґрунтовано психолого-педагогічну технологію розвитку емпатійного потенціалу викладачів закладів вищої освіти, що побудована з урахуванням вимог та дидактичних принципів і включає в себе малюнкову арт-терапевтичну практику, як особливу форму психокорекції, засновану на творчому самовираженні за допомогою різних видів мистецтва.